

Raili Hake

Jag kan inte påstå att mina val alltid var medvetna när jag var ung, det var mer fråga om intuition och magkänsla. Det är först i efterhand som jag kunnat se hur dessa val sedan medverkat till hur mitt liv utvecklade sig. Jag skulle också kunna säga att det var stunder då jag tog emot framtiden med öppet hjärta. När jag sade att 'denna dag är den första dagen i mitt nya liv' var det i medvetandet om att jag lika gärna kunde ha dött under de händelser som nyligen passerat.

Nu när jag har levt en tid här på jorden – i 76 år – kan jag se den röda tråden i mitt liv. Som ung hade jag inga planer för vad jag skulle studera eller arbeta med, men ända sedan barn hade jag närt en stark önskan att resa ut i världen, att se främmande, exotiska länder. Jag ville se hur andra människor förhöll sig till livet. Det kändes som en inneboende längtan, det var inte något som kom från min omgivning. Kanske kunde man kalla mig nomad. Och mitt liv blev ingalunda en meningslös vandring; så här i efterskott kan jag se hur mina ideal och intressen dykt upp på nytt och på nytt under resans gång. Här vill jag berätta några minnen och händelser ur mitt liv.

**Mina föräldrars bröllopsbild.
Med på bilden min halvsyster**

Föräldrarna är upphovet, de ger barnet dess fysiska anlag och förutsättningar. Det lilla barnet fostras av dem, i den miljö de skapat. Men vår individualitet, det vi kallar jaget, har med andlighet att göra. Ungefär vid tre års ålder börjar barnet säga 'jag' i stället för att använda sitt egennamn. Där börjar den egna viljan och individualiteten växa fram. Själen är förmedlaren mellan det fysiska och det andliga.

Jag föddes efter fortsättningskrigets slut 1945, hade en äldre halvsyster, och fick två yngre bröder. Min mor kom från Hannus gård i Helsinges socken, men mormors rötter var på Åland, och svenska blev mitt första språk. Vi vistades en hel del på Åland, men då pappa var finskspråkig och vi bodde på ett finskspråkigt område i Helsinges var det naturligt att skolgången blev på finska.

När jag var barn kunde man i Helsinges fortfarande känna efterdyningarna av inbördeskriget år 1918, och kommunismen var starkt närvarande i kommunen.

Skolan däremot dominerades av den kyrkligt strikta synen på uppfostran, och denna tudelning återspeglades på eleverna: barnen splittrades i olika grupperingar allt enligt bakgrund.

Trångsynthet präglade alla grupperingar, och händelser som var kränkande för eleverna kunde uppstå. Mina föräldrar tillhörde inte någondera gruppen.

Den andra röda tråden i mitt liv blev redan i skolåldern dans och gymnastik, alla former av rörelse. De har följt mig i olika form, en nyfikenhet på dansstilar och sätt att uttrycka sig genom rörelse. Av avgörande betydelse var året då jag fyllde 9, då jag på grund av sjukdom var tvungen ligga i sängen flera vintermånader. Jag gjorde läxorna hemma, och trivdes nog egentligen ganska bra, för jag kunde lyssna på radio, mest musik. Jag tyckte att tango var bäst, men gillade också klassisk musik. Ett musikstycke som gjorde ett starkt intryck var violinmusik som jag senare förstod jag att var Sibelius violinkonsert. Där jag låg i sängen dansade jag i fantasin, tog ut allt större och större

rörelser, medan musiken ibland kändes som lågor som strävade högt upp. Där och då bestämde jag att jag aldrig skulle vara nöjd med att bara gå, jag skulle dansa, springa och simma, alla sorters rörelse. Allt som gav glädje.

Utbildning

När min far dog vid 48 års ålder, och jag redan en längre tid hade opponerat mig mot hans stränga uppfostran, drabbades jag av skuld känslor. Jag var då 16 år, och ville uppfylla hans önskemål om att jag skulle bli folkskollärarinna, och sökte in till lärarutbildningen. Följande sommar reste jag ut i Europa med en väninna. Vi tog båten till Hamburg och liftade sedan till Paris och Spanien. Tanken att studera och bli bosatt i Finland blev alltmer främmande. Den sydländska livsstilen upplevde jag som alltmer fri och glädjefylld. Den kändes mer bekant.

Idén om ett yrke som man kan utöva var som helst växte fram hos mig, och jag sökte till och gick igenom statens ettåriga kosmetologutbildning. Undervisningen innehöll bland annat klassisk massage och mer teoretiska ämnen som anatomi och fysiologi, dermatologi och även franska. Dessa ämnen har jag haft nytta av i andra sammanhang. Efter examen arbetade jag sedan en kortare period i Oslo tills jag blev ombedd att representera ett finskt kosmetologbolag i Sverige, senare också i de övriga nordiska länderna. Jag fick vidareutbildning i Paris; livet där utgjorde en stor kontrast till det jag upplevt några år tidigare med vandrarhem och parker som övernattningsställen med bröd, ost och vin.

Sedan började jag arbeta i Sverige. Huvudkontoret var i Stockholm, men jag reste runt i hela landet och senare i Norge. Veckosluten tillbringade jag ofta i Köpenhamn, som med sina jazzklubbar och pulserande liv kändes friare och mångsidigare än det övriga Norden. Under ungefär ett halvt års tid var livet intressant: jag var 20 år, bodde på hotell, åt på restaurang, flög hit och dit, åkte taxi. Allt bekostades och dagtraktamentet gjorde att min lön sparades orörd under denna tid, i väntan på kommande resor.

Men med tiden började en känsla av ensamhet drabba mig. Livet kändes tomt. Jag började studera franska under min lediga tid, och planerade resor till nya länder. Följande sommar, då jag borde ha vidareutbildat mig i Paris, sade jag upp mig och fortsatte min resa till Kreta. Då var jag 21 år. På Kreta träffade jag Lewis från USA. Han var fem år äldre än jag, och hade kommit till Kreta via språk- och filosofistudier i Heidelberg samt språkundervisning i Istanbul. Vi fortsatte tillsammans till en kibbutz i Israel.

Kibbutzliv i Israel

Året var 1967 och 6-dagarskriget hade utspelats i Mellanöstern. Det var under efterdyningarna av kriget som Lewis och jag kom fram, och hotet om nya våldsamheter låg fortfarande över Västbanken och Golanhöjderna. Kibbutzen hette Ein Harod Meuhad och låg i Jezreel-dalen i norra Israel, nära Västbanken. Ein Harod hade grundats redan år 1921, men splittrades år 1952 i två, Ihud och Meuhad, enligt två olika inriktningar. Kibbutzrörelsens grundare Yitzak Tabenkin hade levt där, och hans son Moshe Tabenkin bodde där fortfarande med sin familj. Moshe var känd i Israel för sina dikter och barnböcker. Familjens dotter Ofri blev min vän, även senare när jag bodde i Jerusalem. Innan vi reste därifrån fick jag en kibbutzfamilj, vilket betydde att jag kunde komma på besök och bo där efteråt, vilket jag också gjorde några gånger. År 2009 privatiserades kibbutzen och nu finns där Beit Shturman-museet, Mishkan Museum of Art, och även ett hotell med bar.

När Lewis och jag levde där bodde volontärerna i utkanten av kibbutzen, i tvårumsbaracker där varje par hade ett rum med ett fönster. Eftersom lufttrycket från bombexplosionerna ibland splittrade fönsterglasen hade vi till sist bara fanerskivor för fönstren. Men livet i kibbutzen passade mig bra efter det ytliga liv jag hade levt innan. Det var helande att helt konkret kunna sätta händerna i jorden och plocka dess frukter tillsammans med andra. Vi var allesammans klädda i likadana kibbutzkläder, vi var alla en i mängden. Där fanns en stor matsal där vi samlades till måltiderna, alla från de arabiska arbetarna i närliggande byar till de gamla som orkade ta sig dit. För första gången i mitt liv mötte jag människor som överlevt förintelselägren, och som för alltid måste bära den sifertatuering de fått där. Vi var många hundra människor, men barnen lyste med sin frånvaro; de levde i barngrupper och sov tillsammans. Föräldrarna träffade dem på sin lediga tid, och på kvällen gick de för att läsa en kvällssaga och säga godnatt. Under den tid jag var på kibbutzen sov barnen i bombskydd, vilket ansågs tryggast och bäst för dem.

Vi volontärer hade också Ulpan, studier i det hebreiska språket. För mig gällde det till en början att lära mig alfabetet. Att öva sig att skriva från höger till vänster var utmanande, men det var svårare att försöka läsa utan egentliga vokaler. I övrigt blev det mest att lära sig de mest använda orden och meningarna. De flesta kunde engelska, men med några arbetskamrater gällde det att öva sig på hebreiska.

Den sommaren lärde jag också känna det ryska Kalashnikov automatgeväret. Det var en ögonöppnare för mig. Det är tungt och starkt, och rekylen är så häftig att den skrämmer. Enbart att hålla geväret stadigt och skjuta, om också mot plåtburkar, var fruktansvärt. I dag kan man se bilder på barn med automatgevär i handen. Att sikta med en sådan mot en levande människa och avfira en serie skott måste förändra en människa.

Tibetanerna och Den Tibetanska Dödsboken

I ett senare skede beslöt Lewis och jag oss för att resa till Asien.

Vi tog tåget från Istanbul till Teheran, sedan buss och andra - både möjliga och omöjliga - fordon, och efter en serie överraskande händelser kom vi slutligen till Kabul, en tidig morgon då solen just höll på att gå upp. Jag minns att jag tänkte 'denna dag är den första dagen i mitt nya liv', en sats som jag nog kom att säga några gånger till under resans gång. På den tiden var Kabul en vacker stad uppe i bergen, och luften var frisk efter de heta och dammiga platåer vi färdats över. Efter upplevelserna i Persien kändes samvaron med människorna där friare och naturligare. Vi dröjde kvar en tid för att samla krafter inför resan via Pakistan till Indien.

Det går inte att beskriva Indien i ord, man måste själv uppleva landet; i synnerhet gäller detta det Indien vi mötte när vi bodde bland den vanliga befolkningen. Så mycket elände, olycka, orättvisa, sjukdom och död kunde vi se när vi reste från Amritsar mot Deradun. Men människorna själva var alltid vänliga och hjälpsamma, deras leenden lyste med solen och skrattet låg nära. Hinduismen stöder tanken att människans liv är givet, och att hon ska göra det bästa hon kan utur de förutsättningar hon fått.

Hettan, människovimlet och det alltid närvarande oväsendet fick oss att inom kort leta efter ett mer angenämt klimat och omgivning. Vi valde Mussoorie, där de engelska kolonisterna hade byggt sina sommarhus. Där ligger också 'Happy Valley' där Dalai Lama och flera andra tibetaner bosatte sig då de flydde från Tibet. Efter ett år flyttade Dalai Lama vidare till Dharamsala där han bor ännu i dag, men flera av hans landsmän stannade kvar, och i dag bor cirka 5 000 tibetaner i Mussoorie.

En tibetansk kvinna med sin baby

Lewis och jag hittade snabbt ett litet gammalt engelskt hus kallat 'the Nook'. Det var ett passande namn för huset nästan smalt ihop med Lal Tibba, ett berg på 2 270 meter. Framför oss låg ett panorama över Himalaya, och när morgonsolen färgade bergmassivet rosa fick min själ en näring som inte kunde mätas med någonting annat. De moln som fanns låg ofta under oss, eller i jämnhöjd, och gjorde att vi kände oss som om vi svävade i himlen. Om natten var stjärnhimlen över oss rent svindlande. Till julen hade vi snö, och på berget kunde man inte bo högre än vårt hus. Men luften var så klar, ren och tunn att det var ansträngande att vandra, och varje gång vi begav oss till marknaden i Mussoorie måste vi gå fem kilometer nedåt, och sedan upp igen.

Vårt dagliga liv följde en rytm med yoga och meditation. Efter frukost kom vår 'pandit' som lärde oss olika mantra samt sanskrit och hindi. På eftermiddagarna vandrade vi i den fabulösa naturen. Vid besöken i Mussoorie lärde jag känna flera tibetaner och fick stor respekt för dem och

deras sätt att leva. Den tibetanska buddhismen var det bärande i deras liv, en andlighet som grundar sig på den praktiska vardagen och bemötandet av andra. 'Compassion' medkänsla, är ett ord Dalai Lama ofta använder, ett ord som förutsätter äkta inlevelseförmåga. Själva ordet 'förmåga' innehåller lärdom, något som kräver övning.

Via våra tibetanska vänner blev jag intresserad av buddhismen, och senare i livet fick jag också träffa Dalai Lama några gånger, och följa med hans meditationsövningar.

Under vintern inträffade en händelse som fick mig att börja studera Den Tibetanska Dödsboken. Vi hade anlitat en dodvala för att komma upp till oss med buffalomjölk. En morgon hittade jag honom död på gården. Hans kropp var helt blå, ögonen mörka. När jag böjde mig ner för att känna om han verkligen var död, hindrade Lewis mig; han kunde ha dött i någon smittsam sjukdom. Lewis begav sig efter hjälp och jag stannade kvar hos den döde. Senare fick vi veta att han dött i hjärtattack, och jag kände mig skyldig eftersom han klättrat så högt för vår skull. Jag kunde inte vifta bort det skedda med att det var mannens karma, jag kände att i så fall var också jag en del av hans karma. Jag måste lära mig mera om döden.

Den Tibetanska Dödsboken följde sedan med när vi fortsatte resan med målet att nå Bali, en ö där hinduismen lever i det i övrigt muslimska Indonesien. Jag hade alltid haft svårt med hinduismens många gudar, men på Bali bakade de ihop alla gudar till en, en som hade många sidor. Detta skedde nog på grund av tvång så att deras religion skulle kunna fortleva när muslimerna tog över Indonesien; muslimerna kräver ju att man dyrkar bara en gud.

Bali och Ubud

Vägen till Bali var lång och komplicerad. Först reste vi till Burma, nuvarande Myanmar, där vi stannade en vecka innan vi fortsatte resan via Thailand till Singapore. I Singapore betalade vi och några andra en lastbåtsägare för att få följa med hans båt till Jakarta. Vi betalade lite extra för att få bo i hans hytt i stället för på däck. Detta blev vår räddning, för en storm blåste upp, och när vi

kom fram till Jakarta såg vi att alla inte längre fanns kvar ombord. När vi kommit i hamn tänkte jag för tredje gången att 'mitt nya liv börjar i dag'. Den andra gången jag tänkte så var i tåget från Rangoon till Mandalay, då en vagn framme i tåget började brinna och de två vagnarna före vår hann fatta eld innan tåget stannade.

Bali kom att bli en stor kontrast till upplevelserna i Indien. Landet var på den tiden inte en sådan turistfälla som det är i dag. Främst i Kuta Beach vistades några hippies, som vi kallades i Indien. Vi bodde i en enkel hydda av strå vid stranden, med utsikt rakt mot havet. Vi simmade i de enorma breakers, och det var en konst att klara sig tillbaka till stranden igen, det måste ske i precis rätt ögonblick, annars kunde man bli dragen ut igen av nästa enorma våg. Vi måste ha haft änglahjälp.

Senare flyttade vi till Ubud, som ligger uppe på bergstrakter i mitten av Bali. Ubud är en by där konsten och sången samt det balinesiska dramat Kecak lever starkt och där man värnar om det kulturella arvet. Speciellt känt är Ubud för sina dansgrupper, som inte utövar dans i allmän mening, utan bygger den på berättelser om det onda och det goda, och om gamla Hindu-traditioner.

Vi bodde en längre tid i Ubud. Där fick vi uppleva hur alla människor antingen dansade, sjöng eller spelade gamelan, eller tillverkade olika masker till dansarna eller metallfigurer för skuggteater. Kvinnorna skapade varje morgon och kväll otroligt fina offergåvor av blommor till onda och goda andar och enorma dekorationer till templen. Barfotavandringen till templet uppe på berget en mörk kväll då eldflugorna dansade var magisk. Kvinnorna bar fat med offergåvor på huvudet, och en enormt mystisk, men trygg och omfamnade, anda omslöt allting. Andligheten och konsten var ett starkt inslag i vars och ens liv.

Också jag fick lära mig danser. Det skedde privat, jag fick inte vara med i någon grupp. Jag fick även lära mig att spela trumma. Vi bodde i en koja som vi hade hyrt av prinsen i Ubud. Prinsens farfar hade haft tiotals hustrur, och det fanns många lediga kojor där de hade bott eftersom hans far och han själv inte hade haft råd med så många hustrur. Vi blev upptagna i prinsens stora familj och fick delta i byns liv och de heliga ceremonierna. Förutom danserna och musiken minns jag den ceremoni som arrangerades för ett barn då det var några månader gammalt. I den ingick naturligtvis berättelser som framfördes som skuggteater, och musik, men det viktigaste var den ceremoniella kontakten med jorden. Barnets storasyster höll pojken i famnen. Han hade guld runt hals, armar och fötter som skydd mot onda andar då han för första gången satte foten mot marken.

Livet i Ubud var en stor upplevelse som jag kan återvända till i minnet och glädjas åt, likaså människorna som helhjärtat delade sin vardag och sina heliga stunder med oss. Hur balanserade de var i sitt dagliga liv där andlighet och konstnärlighet alltid var närvarande! Fastän de levde i enkla förhållanden mådde de ändå bra eftersom deras skapande sida hela tiden fanns med. Vi gjorde en utflykt till djungeln högre upp och träffade där barn som öppet och nyfiket såg på oss vita människor. En flicka kom fram och lyfte på min bluskant för att se om huden var lika vit under. Den var ju ännu vitare, och det blev mycket skratt. Nuförtiden är Bali inte längre vad det en gång var.

Senare, när vi återvänt till Kuta Beach, fick jag en förgiftning och genom den en stark nära döden-upplevelse. Jag flög högt uppe och följde med solen medan den sakta sänkte sig; sen vände jag mig om och såg en silvertråd som bildade liksom en länk till min kropp, där den låg på en gräsmatta. Tråden var så tunn och skör. Jag förstod att ingen skulle ta ansvar för min kropp ifall jag följde med till solen, och kanske skulle även silvertråden brista så att jag inte skulle kunna komma tillbaka. Jag

kände att jag inte kunde lita på någon annan än mig själv; endast jag kunde och måste ta ansvar för min egen kropp, mitt liv och mitt öde. Denna uppenbarelse ledde mig till beslutet att återvända till Europa.

Livet i Jerusalem

Något senare var jag på väg till Frankrike via Prag, där jag träffade Menahem från Israel. Vi beslöt resa tillsammans till Tatrabergen under Menahems ledighet från Köpenhamns universitet. Senare, då hans termin var slut, träffades vi i Dubrovnik för att tillsammans bege oss till Israel. Vi bosatte oss i den gamla stadsdelen Nachlaot i Jerusalem, en stad som jag redan tidigare hade förälskat mig i. Husen är uppförda i Jerusalemsten, en dolomitisk kalksten från bergen runt staden, som är den vackraste stenart jag vet. Gatorna är smala och krokiga, med uppförs- och nedförsbackar. Det var ett fint och speciellt ställe med bra atmosfär; det är det kanske även i dagens läge.

Jerusalem var en stad för studenter och kultur. Våra vänner representerade många olika nationaliteter och vårt kulturliv var rikt. Då och ända till år 2000, då intifadan började, kunde man komma fritt till Hebron i Gaza. Många palestinier arbetade i Israel där de fick bättre lön, och många israeler åkte över till palestinska affärer för att handla, och på det sättet gynnades ekonomin på båda sidor. Hoppet om ett enat Jerusalem, fredens stad som namnet betyder, såg ut att kunna nås. Men under århundradena har freden mest lyst med sin frånvaro i staden.

Menahem arbetade i Gaza, där de israeliska myndigheterna på den tiden planerade att bygga upp infrastrukturen. Han reste ofta till Gaza, ibland med två soldater som vakt, unga män som han upplevde att han måste hålla ordning på. När han hade möten med araber tog han dem aldrig med sig för att det inte skulle verka hotfullt. Soldaterna följde honom till mötet, och i stället för att vakta honom fick de vakta bilen. Menahem hade som hobby att fotografera, och han tog många unika bilder, på detta sätt fick också jag ta del av hans arbete. Denna bild från Gaza har följt med mig under alla år, och på baksidan har jag skrivit den text som står under fotot.

Vähäosainen lähimmäiseni

Vi handlade mat i Gamla stan, satt ofta på café där. Under Sabbaten åt vi i Gamla stan eller i Hebron, eller på något arabiskt ställe som var öppet. Själv hade jag mycket tid att vandra runt i Jerusalem och lära känna staden. Jag blev aldrig trött för vandringarna var fulla av överraskningar och skönhet. Jag var gravid, vilket kanske gjorde att allting kändes så stort. Jag kallade mitt barn ett mirakel, barnet som skulle födas i Jerusalem. Och då några ultraortodoxa i visumbyrån inte ville förlänga mitt visum om jag inte konverterade till judendomen svarade jag att barnet inte skulle fråga efter visum. Hon skulle födas ändå, och ett mirakelbarn ska födas i Jerusalem.

Natalie

Hadassa Hospital där Natalie föddes låg på Mount Scopus utanför staden; Scopus betyder utkiksplats. Berget är 800 meter högt och därifrån ser man Jerusalems Gamla stad, Döda havet och ända till Jeriko. Vyerna är vida. Den dag min dotter föddes var mycket speciell och betydelsefull för mig; att föda och få se sitt barn för första gången var storartat. Men det råkade sig också så att jag fick en extra gåva. När Menahem kört mig till sjukhuset behövde jag ännu inte tas in, men fick inte heller åka hem igen, och barnmorskan föreslog att jag skulle promenera ett tag.

Till sjukhuset hörde också en synagoga, men det var inte någon vanlig synagoga: alla väggar är glasfönster skapade av Marc Chagall. Ovanför marken syns bara glasfönstren, som täcker synagogans fyra väggar helt och hållet. Varje vägg är tillverkad av tre glaspaneler, tre meter höga och två och en halv meter breda. Var och en av de tolv glasytorna har ett tema ur berättelsen om Jakobs tolv söner, Israels tolv stammar. Marc Chagall skapade dessa fönster mot ett löfte om att synagogan står öppen för alla.

När man stiger in i synagogan kliver man neråt, själva helgedomen ligger under marken. När jag steg in var jag helt ensam i synagogan, och jag stod länge och såg på de olika fönstren, på det klara ljuset som forsade in i de vackraste färger. Jag kände mig som om jag var omgärdad; mitt barn och jag var liksom inneslutna i en kosmisk livsmoder, skyddade. Mängder av kraft strömmade in, en riktig färgterapi. Det var en helt fantastisk känsla, och jag kunde dröja där länge.

Senare läste jag att Marc Chagall sagt 'För mig är glaset en transparent vägg som befinner sig mellan mitt hjärta och världens hjärta'. Det var precis så jag upplevde det, jag bokstavligen andades in denna känsla i mig och mitt barn. Det gav kraft, och det kändes heligt. Denna stämning höll i sig hela dagen, även när Natalie föddes strax efter klockan tre på eftermiddagen. Förlossningen gick lyckligtvis lätt, och vi fick sedan vara en längre tid på tumanhand och lära känna varandra. Hela dagen är ett vackert och kärt minne, och en vändpunkt i mitt liv: jag blev mor.

Israel hade under kriget med Egypten år 1967 erövrat Sinaihalvön, öken och beduinland, ända till Sharm el Sheikh vid Röda havet; där det numera

Vid Röda havet, Sinai

ligger en egyptisk turistort. Menahem hade tillstånd att resa i Sinai, och vi åkte med en liten Volkswagen längs öknens kamelvägar. Flera gånger trodde jag att vi skulle köra fast i sanden, men vi kom till slut fram till en karg, asketiskt vacker strand, där vi tältade i två veckor. Det var ett enkelt liv, med varma dagar och kalla nätter. På fotot sitter Natalie, två år, i Sharm el Sheikh och äter morgonmål iklädd en röd halare. Det är fortfarande kallt för bergen skymmer morgonsolens strålar. Ibland kom en beduin med sin familj och sina kameler för att svalka sig i

vattnet, men utan att simma. Barn är alltid nyfikna, och Natalie fick ibland sällskap för en stund. Men hon trivdes också bra med att leka tillsammans med mig i vattnet.

Finland och eurytmi

Natalie och jag flyttade sedan för en tid till Finland, och därifrån till Washington DC. När det började bli dags för Natalies skolgång återvände vi till Finland. Jag arbetade i olika daghem och via arbetet lärde jag känna skolsystemet i Finland. Steinerskolan verkade intressant och jag valde den för Natalie. Några dagar före skolstarten flyttade vi till Tammerfors, för skolan i Helsingfors hade redan maximalt antal elever. Senare flyttade vi till Pispala som låg nära skolan.

Jag började studera Steinerpedagogik. Jag kände inte till den och ville veta mera. Till det pedagogiska seminariet under Kasi Virkkunens ledning hörde också eurytmi, ledd av Riikka Ojanperä. Eurytmin blev från första timmen en stark upplevelse för mig. Jag visste att detta var den rörelsekonst som jag letat efter. När jag sökte efter en skola för Natalie, hade jag innerst inne samtidigt följt den röda tråd som skulle föra mig till min konst och mitt yrke. Jag var då 32 år gammal.

Till min glädje började Riikka Ojanperä en eurytmiutbildning, vilket hon hann med i två år innan hon insjuknade och undervisningen upphörde. Under de två åren arbetade vi mest med grunderna. Det var ett

Natalie och jag på avslutningsdagen efter det första skolåret

En del av eleverna i vår fjärde årsgrupp under pausen framför Schreinerei

intensivt arbete att förvandla kroppen till ett instrument för eurytmin samtidigt som vi övade själen att förnimma och uttrycka de olika kvaliteterna i eurytmin utan att glömma den andliga bakgrunden. Under hela utbildningen såg jag aldrig en eurytmiföreställning förutom de som vi själva uppförde, så jag visste inte hur det såg ut utifrån. Vi var alltså tvungna att arbeta inifrån, utan att ha en föreställning om hur andra gör.

Eleverna måste åka utomlands för att avsluta sina studier. Jag bestämde mig för att resa till Goetheanum i Dornach, trots att jag inte kunde tyska; jag ville studera på den plats där eurytmins ursprung och hela den antroposofiska kulturen fanns. Jag blev antagen till tredje studieåret i Lea van der Pals skola. Vi var mer än 20 studerande på kursen, minst 10 olika nationaliteter. Från den bakgrund jag hade i Finland, med bara fem elever och inga stora föreställningar, kom jag till en klass med tiotals elever, med eurytmilärare som man kunde få se uppträda på scen. Då vi var så många gav det möjligheter att uppföra och skapa på ett mera mångsidigt sätt.

Alla fyra årskurser gav en föreställning efter varje termin, så man kunde följa utveckling från kurs 1 till 4. Det vidgade mina vyer. Under det fjärde året var Lea van der Pals huvudansvarig i alla ämnen. För mig var hon den bästa möjliga läraren, uppriktig och ganska sträng. Om man följde hennes anvisningar och korrigeringar, tog emot den ibland lite stränga kritiken, lärde man sig mycket.

Under den fyraåriga eurytmiutbildningen arbetar man för att göra sitt instrument, som är människan själv, så smidigt och följsamt som möjligt. Det kräver ständig övning, även efter avslutad utbildning, precis som vilket instrument som helst. En violinist måste öva varje dag för att kunna spela bra. Fingerövningar, och att föra stråken över strängarna. Karaktär och nyans. Noter och melodi, känna hur de ska framföras. På samma sätt är det med eurytmi, allt detta är nödvändigt. Därför blev det också klart för mig att det behövdes en scengrupp som övade regelbundet för olika föreställningar.

En sådan bildades också, och vårt första stora mål var en Kalevalaföreställning år 1985. Vi besökte även Dornach med föreställningen. Det råkade sig så att vår sista stora föreställning var under Kalevaladagarna i Petroskoi år 1992. Naturligtvis hade vi också eurytmi med levande musik.

Från första början var Irmeli Salomaa och Anne-Marie Somero med i scengruppen. Senare bildade vi tre tillsammans en eurytmiskola i Finland, och utbildade två kurser eurytmister. Eleverna fick sina eurytmidiplom i Dornach efter avslutningsföreställningen där.

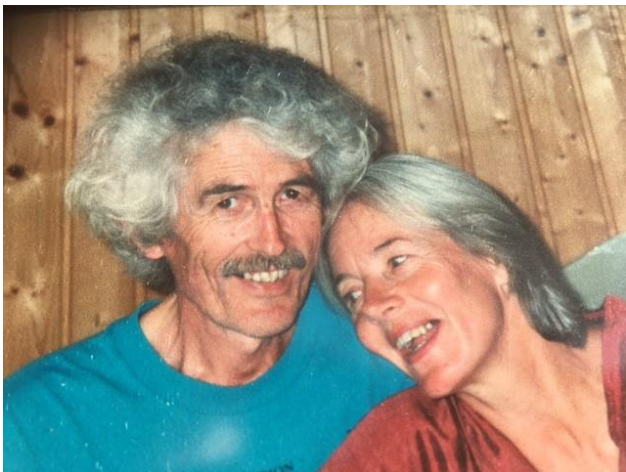
Efter föreställningen i Petroskoi flyttade jag till Brändö på Åland. Ett par år innan, när jag hade eurytmi i Mariehamn, hade jag lärt känna Robert, som var där för att besöka sin mor. Robert var född på Åland men hade som ung flyttat till Sverige där han hade levt sitt liv. År 1991 flyttade han till Finland för att leva tillsammans med mig. Han hade år 1969 byggt en sommarstuga på familjehemmanets mark, som han renoverade och sedan flyttade våra ägodelar till. Vi hade bestämt oss för att bo i den åländska skärgården. Natalie var då redan en självständig ung kvinna.

Det tog ett par år innan vi kunde leva vardagsliv tillsammans. Jag var borta ett par veckor varje månad, med eurytmiarbete medan Robert var hemma och skrev och arbetade med renoveringen. Följande vinter tog han emot uppgiften att skriva en historik över Surahammar kommun, och vistades en stor del av vintern i Surahammar för att samla material. Under den tiden arbetade jag dels vid Eurytmiskolan i Helsingfors, dels i Steinerdaghemmet i Mariehamn.

Sommaren 1994 var den första sommaren vi hade för oss själva, och vi kunde vistas tidlöst ute med båten, simma och sola på karga klippor, fiska, plocka bär, eller bara vara tillsammans.

Lyckliga, och lyckligt ovetande om den cancer som hade härjat sen vintern. I september, då Robert gjorde ett kontrollbesök på sjukhuset i Västerås, framgick det hur allvarig situationen var och att en omedelbar operation var nödvändig. Robert var fortfarande svensk medborgare, och han måste behandlas i Sverige. Hela den höst som följde vistades vi på sjukhuset, och fick komma hem först till jul. Långsamt återfick Robert sina krafter. På hösten kunde vi äntligen göra vår bröllopsresa till Grekland. Där fick jag stöd för den första tanke som slagit mig när jag såg Robert: han var grek. Även greker trodde det. De kunde fråga honom om vägen till en plats, eller vart bussen gick. Jag måste med min enkla grekiska förklara att han inte förstod språket.

Cancern kom tyvärr tillbaka och vid nyåret 1996 kom vi hem med beskedet om att han inte hade långt kvar att leva. Han dog i maj samma år. Vår tid hemma hade varit vacker men omtumlande. Dagarna hade varit dyrbara, och vi hade delat många tankar om meningen med vårt möte så sent i livet. Båda kände vi starkt att vi hade en gemensam karma, också i framtiden.

Robert och jag på hans sista födelsedag i juli 1995

Jag bor fortfarande i vårt gemensamma hem. Ännu 25 år efter Roberts död, och speciellt den första tiden, var han mycket närvarande här. Mitt hem är min trygga hamn. Jag har rest mycket, deltagit mycket i möten i Finland och i Norden. Men jag har också haft ett meningsfullt arbete här hemma genom Föreningen vård i livet som jag bildade tillsammans med andra vårdare i Brändö. Med hjälp av en större donation av Roberts bror Ingmar Nordling och hans fru Anne-Berit Nordling, har Föreningen vård i livet kunnat hjälpa Brändö kommun genom att bekosta en tvårumslägenhet i samband med servicehemmet Solkulla. Lägenheten har visat

sig ha en mångsidig funktion fastän den först var avsedd endast för patienter i livets slutskede. I dagens läge har den varit i användning som vilorum, rekreationsplats, intervallrum och mötesrum för boende i Solkulla och deras anhöriga under coronatiden.

Arbetet med döende och deras anhöriga under de senaste 20 åren har gett mig värdefulla insikter, och jag ser med ödmjukhet tillbaka på mitt liv. Så många möjligheter har uppenbarats sig under livets gång, och jag har alltid kunnat arbeta med det jag innerst inne och i stunden har önskat göra.

Jag kan också se hur den röda tråden i mitt liv förenar livet i Indien och intresset för Den Tibetanska Dödsboken med senare karmiska händelser i mitt liv. På 80-talet ledsagade jag min mor då hon var döende i cancer, bara 56 år gammal. Hennes sätt att ordna allt i förhand, hennes inre styrka och mod inför döden var en stor gåva då och gav mig lugn. Tre dagar innan hon dog begav vi oss till Tusbys lilla hälsocentral, där hon hade ordnat att vi fick bo tillsammans. Hon dog under en natt, och jag fick vara tillsammans med henne en längre stund innan hälsovårdaren kom på morgonen. Det skedde på ett veckoslut och hon fick stanna kvar till måndag, så vi släktingar fick ha en vacker avskedsstund tillsammans.

Också min äldre syster dog i cancer. Jag bodde tillsammans med henne på Terhohemmet i Helsingfors i nästan tre veckor. Den tiden var annorlunda och jag fick erfara mycket av det svåra som kan följa med en för tidig död och många nya tankar vaknade. Hon visade en enormt stark

vilja som verkade övervinna fysiska hinder när hon ville stiga upp från sängen och ta sig en promenad under de sista dagarna. Jag har ofta tänkt att när vi har en så stark inneboende vilja, en så stark egen kraft, varför använder vi oss då så litet av den resursen i vardagen?

De sista månaderna av Roberts liv, då vi levde tillsammans här hemma, blev också en kraftkälla i mitt kommande liv. Jag har berättat om det i boken *Vård i livet och döden*, som vår förening gav ut

inför sitt 20-årsjubileum. I boken blev jag ombedd att skriva om föreningen, inte bara allt vi gjort under de tjugo åren, utan också allt vi hade lärt oss och också berätta om alla kloka människor som hade föreläst under de seminarier vi arrangerat. Bokens kärna är 27 intervjuer med dessa personer. De har, antingen genom sitt yrke eller sin livssituation, en mångårig kunskap om arbetet med att vårda svårt sjuka och döende patienter samt deras anhöriga.

Boken kom ut år 2019 till Föreningens 20 års jubileum, och i oktober 2020 fick den en finskspråkig syster, *Vierellä elämässä ja kuolemassa*. Båda böckerna säljs genom Suomen Antroposofinen Liitto och Antroposofiska Sällskapet i Finland. I boken ingår många fina konstverk målade av Klaus Salomaa, samt flera citat av Rumi, en persisk poet på 1200-talet. Här ett exempel av dem båda.

'Insikten bor i gränlandet mellan närvarande tystnad och röst.'

Familjen

Det är inte mycket jag har berättat om vårt familjeliv, med Natalie, och senare hennes barn Daniel och Stella. Båda barnen är redan vuxna. Intressant är hur Israel och Finland fungerat som hemland i flera generationer. Jag flyttade från Israel då Natalie var liten, men hon har besökt Israel nästan varje år. I tonåren bodde hon där med sin far en vinter och gick i skola där. Hon har alltid känt sig mer hemma i Israel än i Finland, och flyttade sedan dit då hennes barn var små. Hon etablerade sig där, och barnen gick i skola och har levt sina liv i Israel. Men de har besökt Finland varje år, och jag dem. Jag har dock känt att sonen Daniel, nu 22 år, har en stark anknytning till Finland, och han planerar att komma hit för en längre tid, känna på livet här.

Jag har fått uppleva mycket under livets gång, och det mest intressanta är att följa med de yngre och deras tankar. De har inkarnerats till en värld med enorma utmaningar, med förändringar som sker i rasande takt, och som fortsätter under hela deras liv.

Antroposofi

Min syn på antroposofin är starkt knuten till eurytmin. Eurytmin är en källa som berikar det jag förstår och studerar inom antroposofin. Den andra anknytningen är reinkarnationstanken. Då jag i

Indien mötte denna föreställning för första gången kändes idén helt naturlig för mig. Den tibetanska buddhismen som inbegriper läran om att öva medkänsla gentemot alla varelser kände jag som en naturlig följd av reinkarnationstanken.

Antroposofin har gett mig en förståelse för reinkarnationen, livet före födelsen och efter döden liksom vårt sammanhang med den kosmiska världen och människans andliga och själsliga dimensioner, något som berikar livets alla fenomen. Det är inte att undra över att Rudolf Steiner redan under början av 1900-talet har gett så många nya impulser då det gäller människan och mänsklighetens utveckling inom olika livsområden. Alla dessa impulser är högst valida idag. Via dem, känner jag att man bättre kan förstå även de omtumlande händelser bland vilka vi lever idag.

Eine Brücke ist der Mensch

Eine Brücke ist der Mensch

Zwischen dem Vergangnem
und dem Sein der Zukunft;

Gegenwart ist Augenblick

Augenbilck als Brücke.

Seele gevordener Geist

In der Stoffeshülle

Das ist aus der Vergangenheit;

Geist werdende Seele

In Keimesschalen

Das ist auf der Zukunftwege.

Fasse Künftiges

Durcj Vergangenes

Hoff' auf Werdendes

Durch Gewordenes.

So ergrief das Sein

Im Werden;

So ergrief was wird

Im Seienden.

En bro är människan

En bro är människan

Mellan det förgångna
och det framtida varat;

Nuet är ett ögonblick;

Ögonblick som bro.

Ande som blivit själ

i hölje av ett stoff

kommer ur det förgångna;

Själ som blir ande

är ett frö i sin linda

på framtidsvägen.

Fatta det framtida

genom det förgångna.

Hoppas på det blivande

genom det givna.

Grip så tag i varat

i tillblivandet;

Grip så tag i det blivande

i varat.

Ihminen on silta

Silta on ihminen

menneen ja
tulevan välillä

Nykyisyys on silmänräpäys

silmänräpäys siltana

Sieluksi tullut henki

aineen verhoissa

on menneisyydestä;

hengeksi tuleva sielu

siemenversossa

on tiellä tulevaisuuteen.

Tartu tulevaan

menneen kautta.

Toivo tulevaa

tulleen kautta

Niin tartu olevaan

tulemisessa;

Niin tartu tulevaan

olemisessa.

Rudolf Steiner

GA 143

Översättning:

Lasse Karlsson,
Mia Perämaa,
Pia Teckenberg-Jansson

Käännös:

Raili Hake
Päivi Lappalainen
Irmeli Salomaa